

BANDUR SZILVIA

„Dokiduma” – az orvosi szlengről...

Jól ismert jelenség, hogy minden emberi közösség, bármi is összetartozásának alapja (életkor, szakma, hivatás, hobbi, élethelyzet stb.), előbb-utóbb megteremti a maga sajátos nyelvhasználatát, szókincsét, kifejezésrendszerét. Ez a rendszer természetesen szervesen illeszkedik a nagyobb nyelvi közösség, esetünkben a magyar nyelv rendszerébe, mégis annak valamiféle – elvont értelemben vett – tájszólása, amelyet sokszor csupán az adott közösség tagjai, a „beltaok” értenek. Igaz ez a mi, orvosi szaknyelvünkre is.

E cikkben az orvosi-egészségügyi szóhasználat néhány érdekességét szeretném bemutatni, de ezúttal hangsúlyozottan nem az orvosi szaknyelv, hanem a szakzsargonnak nevezhető nyelvi lelemények érdekelnek. Céлом az is, hogy a kiragadott (és remélhetőleg érdekes) példák felsorolásán túl a szakzsargon kialakulásának néhány alapmechanizmusát, mozgató rugóját is leleplezzem. Ez indokolja, hogy ezen zsargonkeletkezési módoknak megfelelő felosztásban mutatom be legkedvesebb „hallományaimat”.

Az első csoportot *barátságosított szakszavaknak* nevezném legszívesebben. Érthető, hogy egy szaknyelvi közösség a maga szigorú nevezék- és szakszórendszerében hasonlóan feszélyezetten érzi magát, mint az irodai alkalmazott a munkahelyét jelentő, feszesen elegáns, merev, a célszerűséget szem előtt tartó és szögletesen berendezett irodájában. A pszichoszociológiai törvényeknek megfelelően magatartási válaszaink is hasonlóságot mutatnak. Míg az irodista a körülötte lévő teret lazítja, színezi, oldja (pl.: virágokkal, képekkel, személyes csecsebecsékkel), addig a szaknyelvhasználó a maga szakszavait csavarja, torzítja, alakítja át, gyakran játékosan, ötletesen, tréfásan. Íme rögtön néhány példa: *tüdőöcsi*, *asztmakarcsi* (elsősorban a mentősök szóhasználatában fordulnak elő); tüdőödéma, *asthma cardiale*. *Tüdőgyuszí*, *tüdőnyuszí*: tüdőgyulladás (érdekesség, hogy e szóösszetételek a köznyelvi használatban is gyakoriak). *Sztreptogombóc*: Streptococcus baktérium (különösen kedves kifejezés és rendkívül találó is, hiszen itt szabályos, gömb alakú, „gombóc” mikroorganizmusokról van szó, még tudományos nevük is erre utal – coccus). *Akut ólommérgezés*: lőtt seb – ehhez nem kell kommentár... *Depi*: depressziós, *epilepi*: epilepsziás (kevésbé ötletes, egyszerű rövidítő-bevezető formák; érdekességüket az adja, hogy világosan mutatják: az általános nyelvi divatok, folyamatok – esetünkben a mai magyar nyelvben sajnálatosan elharapódzó gügyögés – a szakzsargonokban is divatszerűen megjelennek). *Dizsi*, *diszko*: discus hernia, azaz gerincporckorongsérv (kifejezésben: *volt egy dizsim*: gerincsérvet operáltam). Itt két megjegyzést is tennék. Az egyik, hogy a kifejezés nem csak barátságosító, hanem – külön haszonként – erősen rövidítő is. A másik,

hogy meglehetősen szűk szakmai körben használatos, ami kapcsán érdemes elmondani, hogy – magától értetődően – a szakzsargon sem egy egységes nyelv, hanem maga is egy szűkebb-tágabb közösségekben élő összetett rendszer. Sokszor egy-egy szóból kitalálható, hogy az illető kolléga melyik kórház melyik osztályán dolgozik, vagy dolgozott. Ilyen egészen helyi használatú kifejezésből valószínűleg több száz, ha nem ezer él a magyar egészségügyben...

A következő, *eufemizálónak* nevezhető csoport élesen elkülönítendő az előzőtől. Ott a fő cél a nyelvhasználók „közérzetének javítása” volt, míg itt a cél az érintett páciensek, hozzátartozók kímélete, vagy éppen az illetéktelen jelenlévők előtti titoktartás. Például bántó, megbélyegző valakire azt mondani, hogy alkoholisták, mivel a társadalom még nem elég érett arra, hogy előítéletektől mentesen fogadja el azon embertársait, akik ennek a pszichés zavarokon alapuló, súlyos betegségnek az áldozatai. A leggyakoribb finomító, érthetetlenítő kifejezések: *etiles*, *hidroxilos*, *hidroxietiles*, (utalások az alkoholmolekula kémiai szerkezetére), *potátor*, *fogyasztó*, *abúzor*, *abúzos* (abusus: visszaélés, mértéktelenség), *heparátor* (hapar: máj, utalván az alkohol májkárosító hatására; a szó sajátosan rímel a reparátorra, szeparátorra stb.). Érdekes, amikor az érintett nemere is utalva az *etilapu*, *etilanyu* megjelölés hangzik el – életkortól, családi viszonylatoktól függetlenül. E két utóbbi forma azonban bántóan-tréfás volta miatt (beteg előtt soha el nem hangozhat!) igazából az előző csoportba illesztendő, hasonlóan a *pumukli* (változatai: *pumesz*, *pumcsi*) szóhoz, amely a lecsúszott, elhanyagolt, rosszállapotú, hajléktalan alkoholisták gyakori megnevezése, utalva az ismert rajzfilmszereplőre... Szintén az alkoholtémakörbe tartozás miatt említem itt a *sterilen tartja a torkát* körülírást, amely a szesz mikrobaölő hatására akar emlékeztetni... Rövid változata: *steril torkú*.

Jól mutatja a közvélekedés, az előítéletesség szerepét, hogy a ma már egyre kevésbé szégyenletesnek, titkolni valónak elfogadott epilepszia évtizedekkel ezelőtti eupemizációi (pl.: *szacer*, *szaceros*, a morbus sacerből) mára már jórészt eltűntek, s csak az idősebb kollégák emlékezetében él úgy hat-hét finomító kifejezés.

Nagy körütekintést követel a rosszindulatú daganatos betegségek megnevezése. Maga a szakmán kívüliek által is jól ismert tumor szó orvosi értelemben csupán duzzanatot jelent – akár egy púpot a homlokokon. A daganat: neoplasma. Ez kevésbé közkeletű szó lévén alkalmas eupemizáló-titkolódzó használatra *neoplazma*, *neoplázia*, *neopl*, *neop* formákban. Gyakori az írásbeli rövidítések élőnyelvi, mozaikszó szerű használata, ami a kívülálló számára ugyancsak érthetetlen: *tucer* (tumor cerebri, agydaganat), *tuceres* (*tuceros*) beteg. Az áttétet jelentő metastasis szó is elég ismert ahhoz, hogy ne használtassék feltétlenül bárki előtt. He-

lyette gyakori: *metaszt* (*metasztos*), *meta* (*metás*), *met* (*metes*), *metkó* (*metkós*). Ismét csupán a téma miatt említem itt a valójában az első csoportba tartozó, tumorbecéző *tumi*, *tumcsi*, *tumesz* szavakat.

A harmadik fontos zsargonteremtő erő a *rövidítés igénye*. Már az előző csoportokban is találkoztunk rövidítésekkel, azonban most azokra a szócsontkításokra gondolok, amelyekben a rövidítés nem csupán mellékes haszon, hanem maga az elsődleges cél. A helyzet az, hogy szaknyelvünkben rengeteg a rendkívül hosszú, bonyolult, jobbára latin-görög és angol eredetű szakkifejezés, így természetesnek kell tekintenünk a használatos rövidítések hihetetlen burjánzását. Ez a rövidítésmánia ráadásul egyáltalán nem csak zsargonként jelenik meg, hanem a hivatalos szaknyelvet, a szakirodalmat is teljesen átíratja. (Egy orvos körülbőlül 2-300 rövidítést használ „aktív szókincként” és még ugyanennyit ért meg adott helyzetben!) Gyakori eset, hogy az egyik szakterület művelője nem érti meg egy másik orvosi szakma ott bevett, szaknyelvinek tekintett rövidítéseit. Ez mutatja, hogy még a határvonalat is nehéz meghúzni a szaknyelv és a szakzsargon között. Néhány tisztán zsargonnak tekinthető példa: *deku* (*decubitus*, felfekvés), *fundálni*, *fundizni* (infúziót adni, infúziót bekötni), *süfer* (sürgősségi felvételi részleg), *béefő* (betegfelvételi osztály). (Tréfás: e két utóbbi szó gyakorlatilag ugyanazt jelenti az egészségügyi struktúrában, mégis volt szerencsém halani két kolléga beszélgetését, amelyben ezt csupán több félreértés után sikerült tisztázniuk...) Nem írok most a szaknyelv-szakzsargon határmezsgyéjének sajátos rövidítéseiről és azok sokszor igen meglepő használatáról – ez külön cikket érdemelne.

A szakmai nyelvhasználatunk negyedik, szerintem legkülönlegesebb, legizgalmasabb részét magamban *vulgarizálásnak* kereszteltem el. Előljáróban azonban egy fontos megállapítás: a lakusok részéről tévedés, hogy az orvosok szakszómániája a „féhéköpenyes varázslók” nagyképűségéből, önmisztifikálásából fakad. Példa erre az eufemizálás titkolódzó, de alapvetően etikai célokat szolgáló nyelvi jelensége. Érdemes azonban megemlíteni még két okot, amelyből nyelvhasználatunk sokak számára el-lenszenves sajátossága következik.

Az első ok a hagyomány. Ahogy az sok más szakmára is igaz (az orvoslásra meg különösen): idegen szavakkal és szakkifejezésekkel tanuljuk meg mesterségünket, és ez rendkívül mélyen bevésődik az egyetemi évek és a klinikai munka során. Adott esetben mi, orvosok is törjük a fejünket egy-egy, akár nagyon is hétköznapi, jól lefordítható szakkifejezés magyar megfelelőjén. (A *pancreatitis acuta* az első kifejezés, amely beugrik és a nyelvünkre tolul a *heveny hasnyálmirigy-gyulladás* helyett.) Tanul-ságos, hogy az orvostanhallgató, amikor sokévi tanulás után elő-ször veszi kezébe az igazságügyi orvostan könyvét, amelyben – tekintettel a társtudományok művelőire, a rendőrökre, a jogá-szokra – amit csak lehet, magyarul fogalmaznak meg, alig érti a szöveget. Annak idején magam is csak némi rágódás után jöttem rá, hogy a *felső ürös visszer* az a számunkra jól ismert *vena cava superior*, a *bárszing* pedig a *nyelőcső*...

Az orvostudományi-biológiai szakszavak gyakori használatá-

nak másik oka e szavak lefordíthatatlansága. Sok terminus tech-nicus olyan szabatosan és szigorúan meghatározva utal egy-egy jelenségre, hogy azt semmiféle magyarítás nem adhatja vissza bonyolult körülírás, magyarázat nélkül. Ennek a tömörségnek lo-gikus következménye, hogy egy-egy szakszó segítségével két szakmánkbeli egymás közt egyszerűen fogalmazhat meg össze-tett, ám a szakmához nem kapcsolódó gondolatokat is. Ezt, tehát a szakszavak egy hétköznapi beszélgetés helyzetében való hasz-nálatát, a szakszó társalgási helyzetbe való átvitelét neveztem el *vulgarizálásnak*. Lássunk néhány példát!

Amikor egy kolléga esti söre mellett így sóhajt fel: „*agyilag már teljesen dekompenzálódtam*”, a következőkre kell gondolni. A *decompensatio* nem egyszerűen funkcióromlást jelent (pl.: *cardialis decompensatio* esetében a szívét), hanem jelentéstartalmá-ban felsejlik az is, hogy egy már régebb óta fennálló probléma ellenére a szervezet vagy az adott szerv sokáig kivédte, pótolta, azaz kompenzálta a bajt, és a mostani működési elégtelenség ezeknek a „kibekkelő” mechanizmusoknak a kimerülése miatt jelent meg. A szó tehát nem csupán egy állapotra, hanem egy azt megelőző, hosszabb folyamatra is utal. Így világos, hogy kollégánk nem egyszerűen azt közölte, hogy fáradt, hanem hogy már hossz-ab-b ideje túlterhelt, a szokásosnál feszítettebb tempóban dolgo-zott, és most ért tartalékai és tűrőképessége határára. (Még két, és a magyarázat után már világosan érthető példa, amelyet hallottam: „*A főnöktől most már totál dekompenzálódtam*.”, „*Megvan a la-kásfelújítás, de a nejem már a felénél dekompenzálódott*.”)

A vulgarizálás különleges példája az *-oma* végződés általános használata. Ez az alapvetően a daganatok megnevezésénél hasz-nált szóelem (*adenoma*, *sarcoma*, *melanoma* stb.) általánosabb jelentést nyerve minden többletet, fölösleges mennyiséget kife-jezni képes nyelvi elemmé vált az orvosok közötti társalgásban. Még szorosan a szakmához kötődő összetételek az *incidentoma* (kezdődő, korán észrevett daganat jelentéssel, tekintet nélkül annak patológiai milyenségére) és az *accidentoma* (véletlenül, valamely vizsgálat során mintegy mellékleletként megtalált da-ganat). Viszont a szaknyelvet értők körében teljességgel a hét-köznapi nyelvhasználathoz tartozó kifejezések a *memoriomája van* (nagyon jó az emlékezőtehetsége), *humoromás* (jó humorú, azonban inkább negatív értelemben használják: túlzottan, eröl-tetetten vicceskedő) és az *egomás*, *egomája van* (a latin *ego* szó-ból: öntelt, nagyképű, önző, törtető) – még sorolhatnám a sok-sok tartalmas, szemléletes, gyakran humoros, néha egyénibb szóalkotást.

Nemcsak szakmabeliek használják általánosított értelemben, hanem egész köznyelviiek – az allergiás betegségek ismertsége miatt – az *allergiás vagyok valakire*, *allergiát kap a focitól* stb. kifejezések. Hasonlóan közhasználatú az *-itis* gyulladásra utaló végződés (*kétoldali iskolaundoritisz*).

A *korporitiszes*, *korpoléziós*, *korpopátiás*, *korpalgiás*, *cerebri-tisztes*, *cerebroléziós* jelzők (*corpus*: test, *cerebrum*: agy; a végző-dések rendre gyulladásra, közelebről meg nem határozott bán-talomra, betegségre és végül fájdalomra utalnak) általános jelen-tése, hogy az illetővel nincs minden rendben, antipatikus, kelle-

metlen személy. („Végül mit mondtál annak a korpopátiás hisztérikáknak?”, „Öregem, te teljesen cerebroléziós vagy!”)

Familiárisan hiperpigmentált (csalásban öröklődő módon sötét bőrszínű, azaz roma, cigány) : a felhasznált szövelemek (akár csak az előző példa szavainak esetében) mind a medicinális szaknyelvhez tartoznak, maga a teljes szerkezet azonban semmi mást nem jelent.

Az *idiopátiás* (ismeretlen eredetű; *idiopátia*: ismeretlen okból kialakult betegség) szó is közkezdvelt, sok szituációban kerülhet elő, tréfásan-ármlyaltan: „– Mitől vagy ilyen rossz hangulatban? – Csak úgy, idiopátiásan.”, „– Mit piszkálódik folyton? – Ez nála idiopátiás.”.

Érdekes, nehezen megfogalmazható hangulatú kifejezési elem alakult ki a *lege artis medicinae* (az orvosi szakma szabályai szerint, vagyis – már átvitt értelemben – szabályosan, rendszeresen, ahogy annak lennie kell) kifejezésből, általában ironikus tartalommal (túlságosan is jól, a célon túllőve), illetve gyakran szexuális vonatkozásban („– Hogy tört el a lábad? – Légeártisz száánkóztam egy jót.”, „– Na, hogy sikerült a tegnapi randid? –

Légeártisz!” – úgy vélem, ez utóbbi világos válasz egy jóképű, fiatal kollégától...).

A *benignus, malignus* – általában a kiejtésben is *s*-sel hangzó – szavak, amelyek betegségek jó-, illetve rosszindulatúságára utalnak, szinte minden helyzetben elhangozhatnak („A főnök elég malignus hangulatban van.”, „Reggel viszonylag benignus volt a forgalom.”, „Nagyon malignusan állt a dologhoz.”). Hasonlóan gyakran jelennek meg az *incurabilis* (gyógyíthatatlan) és *inoperabilis* (nem műthető) szavak az orvosok társalgásaiban („A házasságom akkor már inkurábilis volt.”, „Szerintem a ladád már tök inoperábilis.” – ez utóbbi szót gyakran csak rövidítve használják: „Mára a hangulatom már abszolút inop.”)

Hosszan folytathatnám a példák bemutatását, de félve, hogy olvasóim idegileg végképp dekompenzálódnak a sok magyarázkodástól, megszakítom a sort. Remélem ennyi is szórakoztatóan mutatta meg, hogy egy szaknyelv a maga árnyalt és összetett jelentéstartalmakat is egy fogalomba sűrítő szavaival milyen lényeglátó és játékos önkifejezésre ad lehetőséget ismerői számára.